

Rolf Nygren

Levisonmålet och vägen mot civiläktenskapet

”De många invändningar, som blivit mot detta förslag framställda, ådaga-
lägga, att om de också själva äro av skiljaktig natur, för dem dock finnes
en gemensam grund, och denna grund är motviljan mot det civila äkten-
skapet.”

Greve Erik Sparre i adelsståndets debatt 17 dec. 1862.

Tiden runt 1970 framstår som en brytpunkt i familjerättens historia. Medan äktenskapet – formaliserat genom vigsel i kyrklig eller borgerlig ordning – under de första två årtiondena efter Andra världskrigets slut framstod som normalfall, frambröt under åren efter mitten på 1960-talet en våg av informellt samboende. Brottet blev radikalt och är direkt avläs-
bart i antalet utomäktenskapligt födda. Om de utomäktenskapligt födda vid världskrigets slut hade utgjort mindre än ett på tio, så var de vid 1980-talets slut i majoritet.¹

Giftermålsmönstrets förvandling från formellt äktenskap till infor-
mellt samboende under den korta tiden av ett par, tre decennier framstår
som omtumlande radikal. I ett längre perspektiv är bilden inte riktigt lika
entydig.

Den första kända dokumenteringen av formerna och villkoren för
äktenskaps ingående finns att läsa i landskapslagarna från 12- och 1300-
talet. De hade en flexibel inställning till själva formen för äktenskaps
ingående. Två vägar fanns in i äktenskapet. Den första var vigsel i kyrkan.
Brud och brudgum skulle inför prästen ta varandra till äkta makar genom

¹ Agell, A., *Äktenskap, samboende, partnerskap*, s. 20–27. Justus 1995.

otvunget och öppet samtycke och utskiftande av löften om livslång trohet. Enligt en riktning bland kyrkans rättslärda, var detta tillräckligt för giltigt äktenskap. Enligt en annan fordrades även påbörjat sexuell samliv. Det centrala momentet var parernas fria ja och samtycke. Enligt kanonisk familjerätt var det mannen och kvinnan själva som skapade äktenskapet, medan prästen gav välsignelsen över det nya äktenskapet. Prästens roll var passiv. Han skulle kontrollera att parterna inte var alltför nära släkt, vilket kunde göra äktenskapet ogiltigt, men det var aldrig tal om att prästens närvaro var formellt nödvändig för äktenskapets giltighet. Prästen var brudparets främsta vittne till att allt gått rätt till för det fall att någon senare kom med invändningar.²

Kyrkan godtog även en mer informell form för ingående av äktenskap, nämligen bröllop. Mellan brudgummens och brudens familjer ingicks en överenskommelse om äktenskap mellan de två ungdomarna. Sedan de ekonomiska villkoren bestämts följde de ungas trolovning. Åtminstone i "bättre familjer" fullföljdes trolovningen med bröllop. Brudens giftoman, vanligen hennes far, överlämnade genom ett tal bruden till brudgummen, varpå brudföljet red till brudgummens gård, brudloppet, där de trolovade i vittnens närvaro gick nakna till sängs för att följande morgon stiga upp efter fullbordat äktenskap. Problemet med den folkliga varianten av giftermål var – från kyrkans synpunkt – att det senare kunde uppstå tvivel om parernas frivillighet att gifta sig. Prästen fick ju aldrig tillfälle att kontrollera frivilligheten, eftersom hans närvaro vid bröllopet inte var nödvändig.³

Reformationens genomförande under loppet av 1500-talet ändrade inte formerna för äktenskaps ingående, trots att reformatörerna företrädde en uppfattning om äktenskapet som skilde sig från den katolska, men vissa tillämpningsproblem delade protestantisk och katolsk rättskipning: Fanns garantier för att äktenskapen ingicks frivilligt och därmed var att betrakta som giltiga avtal? Eller vad talade för att äktenskap alls ingåtts när omständigheterna varit alltför oklara? Vid medeltidens slut hade problemet vuxit bortom kontroll, inte minst genom förekomsten av s.k. hemliga äktenskap.

² Brundage, J. A., *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. Univ. of Chicago Press 1987, särsk. kap. 6–8.

³ Nygren, R., "Varför löften just i kyrkan? Något om rätten bakom riten." *Kyrkbröllop*, s. 35–61. Uppsala 1992: Svenska kyrkans forskningsråd.

Den katolska kyrkans svar kom vid Tridentinerkonciliet 1563: Äktenskap måste ingås inför präst efter hindersprövning och med parternas tydliga, klara och frivilliga ja och samtycke. Det mer eller mindre fria samboendet hade ställt de kyrkliga domstolarna, som dömde i familjerättsliga frågor, inför hopplösa bevisproblem; nu skulle bot komma med obligatorisk vigselrit: Endast äktenskap ingånget inför katolsk präst skulle erkännas. Resultatet blev inte riktigt det avsedda. Seden med informellt samboende bröts bara delvis och barn fortfor att födas som illegitima.⁴

Den svenska kyrkan införde ett minst lika starkt kyrkotuktssystem som den katolska. 1600-talets rättshistoriska källmaterial från häradsrätter och kyrkoråd vittnar om den klappjakt som pågick mot alla avvikelser från kyrkans normer, men resultatet blev lika magert som på katolskt håll. Lagstiftaren kastades mellan teologiska krav och faktisk social praxis. 1604 skulle enbart sådana trolovningar anses giltiga som skett inför präst i kyrkan. 1642 räckte det med frivillighet att tillkalla präst vid bröllop. Enligt 1686 års kyrkolag var vigsel inför präst den påbudna formen för äktenskapets tillkomst, vilket inte hindrade den ny tillsatta lagkommissionen att dra slutsatsen att "trolovning är äktenskap och vigningen en ritus."⁵

Omsvängningen kom genom 1734 års lag. Nu blev den kyrkliga vigseln villkoret för att äktenskap skulle få full rättsverkan. Den lutherska kyrkans präster blev utövare av ett vigselmonopol. Men inget statligt tvång, inte ens om det utövades i ett så ideologiskt och rättspolitiskt strömlinjeformat land som Sverige, kunde hindra unga människor från att avla barn i förhållanden som aldrig fått kyrkans och statens sanktion.

Samboendet fortsatte. Botemedlet hette "ofullkomnat äktenskap," som kunde uppkomma på flera sätt. Ett avsåg den situationen att en man, som haft en sexuell relation med en kvinna under löfte om äktenskap, senare vägrade fullborda löftet genom vigsel. Kvinnan kunde då stämma in mannen vid domstol med yrkande att bli förklarad för äkta hustru med de rättsverkningar som följde av rätt vigsel.⁶

Rättsinstitutet ofullkomnat äktenskap visar hur bunden man fortfarande i 1730-talets lutherska Sverige var av kanonisk rättsdoktrin om äktenskaps ingående. Det var inte den statliga myndigheten som genom en rättsakt etablerade ett äktenskap; det var brudparets fria ja och samtycke;

⁴ Brundage, Law, Sex, and Christian Society, kap. 11.

⁵ Hafström, G., *Den svenska familjerättens historia*, s. 16 ff., 40 f., Studentlitteratur 1972.

⁶ Hafström, G., *Den svenska familjerättens historia*, s. 48 ff.

prästens roll var det passiva vittnets och prästens roll kunde lika gärna axlas av domstolen. Äktenskapets "civila" natur låg med andra ord tätt under den teologiska yta, som gav äktenskapet dessa "kristna" prägel.

Men vad hände i det fall att en eller båda parterna i ett blivande äktenskap inte var lutheraner. Tvånget att följa Svenska kyrkans ordning för vigsel gällde även i Sverige bosatta utlänningar som önskade gifta sig. Det vållade naturligtvis inget större problem om båda var lutheraner. Men redan vid tiden för tillkomsten av 1734 års lag fanns protestantiska dissenterrelser, som ifrågasatte Svenska kyrkans lära. Dessa grupper kunde emellertid hanteras med en viss politisk och administrativ fingerfärdighet.⁷ Annorlunda förhöll det sig med katoliker och särskilt judar. I bägge fallen handlade det om grupper som inte gick att integrera i den svenska lutherdomen.

Katolikerna utgjorde det mindre svåra problemet på så sätt att äktenskap mellan två katoliker kunde ingås inför katolsk präst, i första hand legationspräst i Stockholm. Med stöd av det s.k. toleransediktet 1781 fick "främmande trosbekännare" rätt att kalla egna präster med rätt att döpa och förrätta vigsel efter sedvanligt lysningsförfarande. Ett särskilt problem utgjorde blandäktenskapen. I dessa fall blev lösningen att vigsel skulle ske i båda församlingarna vid skilda tillfällen för att förekomma alla tvister om äktenskapets legala karaktär. Med den ordningen kunde katolikerna leva hjälpligt under lång tid.⁸

För judarna låg saken annorlunda till. De var inte kristna och föll därför inte under begreppet "främmande trosbekännare". Genombrottet för judarnas möjligheter att mer permanent bygga upp en tillvaro i Sverige kom 1778, då riksdagen beslöt tillåta invandring av judiska näringsidkare. De närmare villkoren för judisk närvaro i landet gavs i förordningsform genom det av kommerskollegiet år 1782 utfärdade "judereglementet."⁹

Reglementet återspeglade två motsatta politiska intressen, ett byråkratiskt-judevänligt, som i invandringen såg möjligheter till uppsving för näringslivet, och ett judefientligt med förankring i fr.a. skrå- och jordbrukarintressena. I första hand stödde reglementet invandring av välbeställda

⁷ Lenhammar, H., *Sveriges kyrkohistoria*, 5, s. 107 ff. Verbum 2000.

⁸ Lenhammar, H, *Sveriges kyrkohistoria*, 5, s. 145 ff. Lindqvist, B., "Katolska invandrare – kulturskapare och arbetare". *Sveriges kyrkohistoria*, 5, s. 107 ff., s. 254 ff.

⁹ Valentin, H, *Judarna i Sverige från 1774 till 1950-talet*, s. 44 ff. – Kongl. Maj:ts och Riksens Commerscollegii reglemente för dem av Judiska nationen, som vilja hit i riket inflytta och sig här nedsätta, 27.5.1782. Årstrycket.

judar. De fick bosätta sig i Stockholm, Göteborg, Norrköping och Karlskrona men kunde som bekännare av främmande troslära inte inneha offentligt ämbete eller väljas till riksdagsmän. De fick ingå äktenskap med medlem av det egna samfundet men inte med medlem av svenska kyrkan.¹⁰ Reglementet tog hänsyn till att 1686 års kyrkolag uttryckligen krävde att parterna skulle behärska innehållet i Luthers lilla katekes och ha begått nattvarden enligt svenska kyrkans ordning.¹¹ Det var naturligtvis omöjliga krav för en troende jude att uppfylla.

Men vad hände om kärlek uppstod över konfessionsgränsen? Det fanns i praktiken två möjligheter, att sambo informellt med de rättsliga och sociala konsekvenser detta medförde eller att ge öppet uttryck åt sin intention att ingå äktenskap. Antalet kända fall av det senare slaget är försvinnande få. 1796 fick K.M:t ta ställning till formen för ingående av ett sådant äktenskap. Parterna, en judisk och en luthersk trosbekännare, skulle inför landshövding eller överståthållare uppvisa intyg om att hinder ej förelåg mot äktenskapet samt införa ett skriftligt äktenskapskontrakt i myndighetens protokoll. Någon ceremoni utöver protokolleringen ansågs tydligen inte nödvändig. Ytterligare ett fall med samma karaktär är känt från 1813.¹² Både till form och innehåll handlade de två rättsfallen om faktiska civiläktenskap mellan judar och lutheraner, även om man kanske inte uttryckte sig med den terminologin.

Frågan om judarnas rättsställning i Sverige var dock långt ifrån avgjord. Vid riksdagen 1815 bröt antisemitismen fram i rent vulgär form. Det restes krav på att svensk som gifte sig utomlands med judinna skulle landsförvisas.¹³ Judefientliga manifestationer återkom riksdag efter riksdag under 1800-talets första hälft. 1823 begärde ständerna inskränkningar i judars näringsverksamhet utöver de hinder som redan fanns. Nästa riksdag stoppade visserligen förslag om att judar skulle förvisas ur riket, men så sent som 1841 anmälde riksdagen till K.M:t sin uppfattning att judar fortsättningsvis inte borde tillåtas invandra.¹⁴ 1848 förekom pogromtendenser i Stockholm under de så kallade marsoroligheterna.¹⁵

¹⁰ Valentin, H, *Judarna i Sverige*, s. 52ff.

¹¹ 1686 års kyrkolag 15 kap. 11 §.

¹² Hafström, G., *Den svenska familjerättens historia*, s. 42.

¹³ Nygren, R., "Fördomar och ekonomisk krisshantering – 1815 års riksdag och frågan om judars bosättning i Sverige." *Liber Amicorum Kjell Å. Modéer*, s. 503–17. Juristförlaget i Lund 2007.

¹⁴ Nygren, R., "Fördomar och ekonomisk krisshantering," s. 464f.

¹⁵ Valentin, H., *Judarna i Sverige*, s. 100.

Det politiska initiativet att genom liberaliserad lagstiftning påskynda judarnas integration i det svenska samhället kom från K.M:t., som i många fall dispenserat enskilda judar från de legala begränsningar i näringsverksamhet som följde av fr.a. judereglementet. 1835 fick kommerskollegiet kungligt uppdrag att utarbeta ett helt nytt judereglemente¹⁶ sedan den judiska församlingen i Stockholm anhållit om reglementets slopande.¹⁷

Den 30 juni 1838 upphävde K.M:t judereglementet som ett resultat av kommerskollegiets utredning. Förordningen, som blev känd som "emancipationsediktet," blev en vändpunkt i judarnas integration i landet. Ingen skillnad skulle fortsättningsvis göras mellan svenskar i allmänhet och svenska mosaiska trosbekännare, som nu blev den officiella benämningen på judarna.¹⁸ Emancipationsediktet utlöste en stark folklig reaktion. Till och med Aftonbladet, liberalismens främsta tidning, kritiserade regeringen för att ha givit judarna för stora friheter. Men trots att upplopp förekom på sommaren 1838 riktade mot judiska hem, förblev emancipationsediktet i kraft till 1951.¹⁹

Om judarna tagit ett stort steg mot integration genom emancipationsediktet fanns fortfarande hinder kvar som förtog kraften i integrationsprocessen. Det kanske allra viktigaste var förbudet att gifta sig över konfessionsgränsen. Någon lösning av frågan om judars möjligheter att ingå äktenskap med svenska lutheraner medförde nämligen inte emancipationsediktet. Äktenskap mellan svensk och mosaisk trosbekännare berördes över huvud taget inte av förordningen. Jude som ville gifta sig med luthersk trosbekännare befann sig i praktiken i ett legalt ingenmansland. Så sent som i juli 1861 hade K.M:t bekräftat att äktenskapsförbud fortfarande fanns mellan medlem av svenska kyrkan och mosaisk trosbekännare.²⁰ Att äktenskap mellan lutheran och jude förblev otillåtet trots emancipationsediktet berodde på att ediktet som en av K.M:t utgiven

¹⁶ Valentin, H., *Judarna i Sverige*, s. 75 ff.

¹⁷ Valentin, H., *Judarna i Sverige*, s. 77. Församlingens fem äldste skrev rätt förtvivlat: "För oss finnes ju intet annat fosterland än Sverige, emedan vi överallt annorstädes äro främlingar. Djupt nedslående vore det alltså, om vi även här skulle fortfa ra att betraktas som främmande, för alltid stängda inom några få punkter av riket och på ett förödmjukande sätt uteslurna från yrken, som alla andra, även främmande trosförvanter, få utöva."

¹⁸ KF 30.6.1838 angående mosaiska trosbekännares skyldigheter och rättigheter i riket. SFS 1838: Fortfarande kvarstod förbud för judar att äga fastighet på landet. Valentin, H., *Judarna i Sverige*, s. 77.

¹⁹ Valentin, H., *Judarna i Sverige*, s. 77 ff.

²⁰ Jmf. Lagutskottets bet. 1862/63: 8, s. 3.

förordning måste vika för 1686 års kyrkolag, och kyrkolagen förbjöd ju, som vi sett, jude att i riket ingå äktenskap med kristen.²¹

I en relation, där en part var mosaisk trosbekännare och en tillhörde svenska kyrkan återstod det fria samboendet som enda praktiska utväg eller ingå äktenskap utomlands, där så var legalt möjligt. Hur många som faktiskt sambodde eller ingick äktenskap utomlands är inte klarlagt. Men för det par som önskade legalisera sin förbindelse genom vigsel i Sverige var dörren stängd – tills ett rättsfall i Stockholm gav lagstiftaren en oväntad möjlighet att ändra lagstiftningen: Levisonmålet.

Samuel Levison, mosaisk trosbekännare, hade sedan 1844 levt i ofullkomnat äktenskap med Sofia Mathilda Lindberg, lutheran skriven i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm. De hade alltså utskiftat inbördes äktenskapslöften och levt samman under många år men ej fullbordat löfterna med vigsel därför att det ej varit möjligt. De hade fått tre barn och beslöt 1859 att formalisera förbindelsen genom äktenskap. Pastorsämbetet i Storkyrkoförsamlingen vägrade bifalla deras anhållan om lysning med hänvisning till att det saknades laga bestämmelser för det fall att ena parten var mosaisk trosbekännare. Pastorsämbetets beslut stadfästes av domkapitlet. Levison överklagade nu domkapitlets beslut hos K.M:t, som fann skäligt att låta domkapitlets beslut stå fast. Levison lät då Sofia Mathildas förmyndare stämma in Levison till rådhusrätten med yrkande att han måtte åläggas att fullkomna äktenskapet med vigsel. Rådhusrätten biföll yrkandet men med en så oklar motivering att förmyndaren – alltså i verkligheten Levison – förde saken vidare till Svea hovrätt. Hovrätten förklarade Levison skyldig att ingå äktenskap med Sofia Mathilda. Pastorsämbetet återopade, med stöd av domkapitlet, K.M:ts beslut i lysningsfrågan.

”Här stodo alltså två beslut mot varandra”, kommenterar Gerhard Hafström. ”Hovrätten hade beslutat, att äktenskap skulle ingås, och Kungl. Maj:t hade fastställt ett beslut, som innebar, att lysning till äktenskap ej skulle utfärdas.”²²

Den 18 september 1863 kunde trots allt Sofia Mathilda Lindberg och Samuel Levison gifta sig inför Stockholms magistrat. Hur blev det möjligt?

Lagstiftningsprocessen bakom paret Levisons giftermål hade tagit sin början med en av ministären De Geer signerad proposition om antagande

²¹ Jmf. justitiestatsminister Louis De Geers yttrande, Prop. 1862–63: 32, s. 3 f.

²² Hafström, G., Den svenska familjerättens historia, s. 43.

av författning angående giftermål mellan kristen och mosaisk trosbekännare i oktober 1862. Det gällde att snabbt lösa upp den knut man fastnat i och lösningen hette just civiläktenskap.

Förslaget till lagtext var enkel. Medlem av Svenska kyrkan "vare ej förment att ingå äktenskap med mosaisk trosbekännare" (§ 1). Lysning till äktenskap föreslogs ske i samma ordning som vid lysning till äktenskap mellan medlemmar av främmande trossamfund eller medlem av sådant samfund och medlem av Svenska kyrkan (§ 2).

Själva förfarandet hade lånat drag från 1796 och 1813 års rättsfall: Äktenskap skulle ingås i släktingars eller andra vittnens närvaro inför magistrat i stad eller inför kronofogde på landet. Efter hindersprövning skulle mannen och kvinnan avfordras deras frivilliga ja och samtycke till giftermålet och därpå förklaras för äkta makar. Vad som förekommit skulle upptas i protokoll, och om det skett inför kronofogde, bestyrkas av vittnen. "Det giftermål vare lika giltigt som vore äktenskapet med vigsel fullkomnat." (§ 3).²³

Någon ceremoni i samma mening som vigsel kunde det av principiella skäl inte bli fråga om, anförde De Geer till statsrådsprotokollet. Eftersom det låg "utom lagstiftarens befogenhet att ålägga samma religionssamfunds föreståndare eller prästerskap att helga äktenskapet genom vigsel, har jag för giltigheten av samtliga ifrågavarande äktenskap icke kunnat finna annan lämplig form än den civila." Förfarandet fick alltså sin civila karaktär av det faktum att staten saknade befogenhet att ge ceremoniella anvisningar till främmande samfunds prästerskap, inte primärt av hänsyn till om kontrahenterna ville underkasta sig en religiös akt vid början av sitt äktenskap eller ej.²⁴ Högsta domstolen tillstyrkte i princip förslaget.²⁵

Att propositionen var politiskt explosiv från svenska kyrkans synpunkt visade sig redan vid prästeståndets debatt vid propositionens remittering till utskottet. Kyrkoherden Herman Rundgren protesterade med instämmanden från ett antal ledamöter av ståndet mot vad han menade vara införandet av en helt okristlig princip i den svenska kyrkolagstiftningen. Det fanns inga starka skäl att bifalla propositionen redan av den omstän-

²³ Prop. 1862/63: 32, s. 2 f.

²⁴ Prop. 1862/63: 32, s. 5.

²⁵ Högsta domstolens protokoll i justitieärenden 16.7.1862, bil. prop. 1862/63: 32, s. 7 ff.

digheten att förslaget införde civiläktenskapet. Rundgrens perspektiv var uttalat inomkyrkligt-teologiskt, inte praktiskt-juridiskt:

”Äktenskapet är icke ett vanligt kontrakt, det är en gudomlig stiftelse, som vill helga sammanlevnaden emellan man och kvinna och betrygga familjelivets helgd genom den karaktär av kristlighet, som gives däråt av Herrans ord, uttalat i vigseln. Allt detta går förlorat, om mannen tager hustru och hustru gives mannen på samma sätt som de för varandra mest främmande personer ingå ömsesidiga avtal. Så länge det blandade äktenskapet står ensamt såsom det civila, skall genom den föreslagna lagstiftningen ingenting särdeles vara vunnet, enär från kyrkans sida ett sådant äktenskap fortfarande kommer att betraktas mer eller mindre såsom ett konkubinat, där arvsrätt och övriga lagliga rättigheter äro vunna åt barnen. Men för kyrkan skall mycket vara förlorat, ty härifrån kommer snart en utgångspunkt att tagas till civiläktenskapets fullständiga genomförande i vår lagstiftning.”

Den grupp inom prästeståndet, vars uppfattning Rundgren företrädde, såg i lagförslaget två, vad vi kanske kan kalla pastorala fel. Förslaget bortsåg från att äktenskapet, familjen och samhället vilade på en kristen grund. Med föräldrar hemmahörande i två olika trosläger skulle barnen få en indifferent religiös fostran. Giftermål mellan en kristen och en jude innebar ett ringaktande av den judiska religionens innersta kärna, att avstå från beblandelse med andra folk.

”Ett yrkande från [judarnas] sida om äktenskaplig förbindelse med en kristen trosbekännare innebär således ett avfall ifrån deras tro. Där detta yrkande framträder, är det således icke mosaismen, som sådant begärer, utan den enskilde, vilken sätter sitt enskilda tycke eller sitt lättsinne över sina faders tro. Det är således icke en gärd av rättvisa, som gives åt den mosaiske trosbekännaren genom det i lagförslaget gjorda medgivandet; det är en frestelse, vilken det icke höves den kristna kyrkans målsmän att utlägga för någon människa, således icke heller för en av passionen förblindad bekännare av icke-kristen tro.”²⁶

Lagutskottet hemställde om bifall till propositionen med en enkel och tydlig motivering: Den svenska lagen måste anses förbjuda äktenskap mellan kristen och jude, men lagstiftningen, särskilt kyrkolagen, måste rättas efter dagens förhållanden, inte de villkor som gällde då dess senare föräldrade stadgar tillkom. Främmande trosbekännare får numera uppföstra sina barn i den lära de bekänner och kan utan straffhot förneka den

²⁶ Prästeståndets prot. 1862/63: 1, s. 74 ff.

lutherska läran. Att tillförsäkra alla landets inbyggare rätten att ingå äktenskap oavsett religiös tillhörighet kan anses ligga i linje med detta. Är den judiska tron tillåten kult i Sverige och dess uppfattning av äktenskapet godkänd genom statens erkännande av giftermål mellan judar inbördes, ja då är det konsekvent att lagstiftningen även tillåter äktenskap mellan statens kristna och mosaiskt troende medlemmar.²⁷

Borgar- och bondestånden biföll laguskottets bifallsyrkande.²⁸ Adelsståndets debatt kom att handla om teknikaliteter och lämpliga former för genomförande av den föreslagna lagen, men den typ av teologiska argument mot förslaget som uttryckts vid prästeståndets remissdebatt saknades inte.²⁹ Flertalet ståndsledamöter kunde sannolikt instämma tämligen helhjärtat i greve Erik Sparres koncisa slutsats: ”Jag anser det civila äktenskapet vara en ovillkorlig följd av den antagna religionsfriheten, och det måste därför införas även hos oss.”³⁰ Med tre stånds bifall var De Geers proposition förd i hamn. Prästeståndet beslöt om återremiss till utskottet och det finns anledning att se närmare på de invändningar som fördes fram i ståndets debatt.

Prästeståndet argumenterade efter två huvudlinjer.³¹ Den ena, som vi kan kalla den konservativa, tog sin utgångspunkt i teologiska överväganden, som alltid måste vara bestämmande för svenska kyrkans medlemmar; enligt den huvudlinjen var äktenskapet i princip ett religiöst förhållande, som var bindande för varje kyrkans medlem. Den andra huvudlinjen, som vi kan kalla den liberala, godtog att det i Sverige fanns medborgare som var och uppfattade sig som svenskar utan att dela svenska kyrkans tro; det fanns ingen grund för att dessa som fullvärdiga medborgare skulle vägras äktenskap med medlem av svenska kyrkan enbart därför att de bekände en religion som ej var förenlig med svenska kyrkans tro.

Flertalet ledamöter företrädde alldeles klart den första huvudlinjen. Svenska folket, svenska staten och svenska kyrkan är ett sammanhållet helt, ur vilket man inte kan skilja bort en särskild aspekt utan att helheten förlorar sin inre logik. Om nu statens grund är familjen och familjen är gundad i två makars inbördes önskan att förverkliga sin religiösa kallelse, särskilt uppfostan av nästa generation, så kan införandet i det kristna

²⁷ Laguskottets bet. 1862/63: 8, s. 5 ff.

²⁸ Borgarståndets prot. 1862/63: 1, s. 586 ff; Bondeståndets prot. 1862/63: 2, s. 118 ff.

²⁹ Ridderskapets och adelns prot. 1862/63: 1, s. 494–519.

³⁰ Ridderskapets o. adelns prot. 1862/63: 1, s. 506.

³¹ Prästeståndets prot. 1862/63: 1, s. 368–402.

äktenskapet av ett främmande element av det slag, som den judiska tron innebär, endast leda till att själva idén om en kristen familj bryter samman. Domprosten Björling uttryckte denna tankegång på följande sätt, som nog kan anses representativ för ståndets flertal:

”Jag har med förundran ——— hört en åsikt försvaras, som tillintetgör äktenskapets väsende, nämligen att äktenskapet är ett blott naturligt band emellan man och kvinna, att det är äldre än kristendom och samhällen, samt att man därför vid dess avslutande ej behöver göra avseende på vad dessa senare fordra. Häremot vill jag anmärka, att kristendomen är ett återställande av den sanna religionen och att denna senare ursprungligen hör till människans väsende och därför är äldre än äktenskapet. Detta senare är till sin idé en förening emellan man och kvinna, avslutad ej blott för jordiska utan förnämligast för himmelska ändamål. Dessa kunna åter ej uppnås utan religionen. Då nu gemensamhet i denna högsta och viktigaste angelägenhet ej finnes emellan makar, så kunna de ej gemensamt sträva att uppnå äktenskapets egentliga ändamål, och därför måste en förening emellan man och kvinna, i vilken denna gemensamhet saknas, strida mot äktenskapets väsende och därför vara förkastlig.”³²

Det kristna äktenskapet var inget vanligt kontaktsförhållande, hette det, något som regeringens förslag förbisett. Det innebar i själva verket det första stora steget till att förvandla äktenskapet från en kristlig till en enbart kontraktsmässig förbindelse, ”varav civiläktenskapet bliver den konsekventa följden.”³³

Men det fanns ytterligare en dimension som bekymrade de konservativa, nämligen att lagförslaget innebar ett faktiskt skiljande av kyrka och stat, ett upprivande av ett tillstånd som varat under århundraden. Det bör inte lämnas ur sikte, framhöll Strängnäs-biskopen Ture Annerstedt,

”att ifrågavarande lagförslag innebär ett stort steg på banan att skilja kyrka och stat; ja, om det blir antaget, så äro i själva verket stat och kyrka hos oss i sitt innersta väsende söndrade, och då finnes ej annan utväg än att söka så fullständig skilsmässa som möjligt.”³⁴

Det finns en inre logik i de konservativas förkastelse av regeringens lagförslag. Samhällets minsta och viktigaste byggsten är familjen, av familjer byggs staten, som till sin natur sammanfattar de många familjernas vär-

³² Prästeståndets prot. 1862/63: 1, s. 387.

³³ Prästeståndets prot. 1862/63: 1, s. 392. (Prosten Runsten.)

³⁴ Prästeståndets prot. 1862/63: 1, s. 375.

deringar och ändamål. Familjen är makarnas inbördes stöd och i familjen fostras barnen med kristendomen som grund. Motståndet mot civiläktenskapet betingas av att civiläktenskapet som grundat på avtal kan föra in en annan religion rakt i familjens kärna. Om detta sker drabbas på sikt statens sammanhållning; föreningen mellan kyrka och stat faller sönder. För de konservativa handlade motståndet mot civiläktenskap mellan lutheraner och mosaiska trosbekännare om statens existens som kristen organism, varken mer eller mindre.³⁵

För den andra huvudlinjens företrädare, den liberala, fanns ett perspektiv som andades tydligare medborgerlighet. Förslaget hade sin grund i behovet att ordna upp ett samhällsproblem. Örebrokyrkoherden Wilhelm Gumaelius var uttalat pragmatisk:

”Icke ——— får man anse sinnlighet för det enda tänkbara motiv till nämnda föreningar emellan kristna och judar; det kan utan avseende på religiös beaktelse tänkas även en högre och renare kärlek emellan man och kvinna. Då nu sådana förbindelser av ett eller annat motiv ingåtts, skall staten då förklara dem för endast konkubinater samt tillåta dem fortfara såsom sådana, men motsätta sig deras erkännande såsom lagliga äktenskap? Det vore i sanning både hårt och statens bestämmelse ovärdigt. Att de blandade äktenskapen icke äro önskliga, är väl sant ——— men staten har därför ingen rätt att förneka dem sitt erkännande och stämpla dem såsom brott; ty önskvärdheten är en sak, och en annan är den, att själva befintligheten av sådana förbindelser kräver, att saken av lagstiftningen tages om händer.”³⁶

Som en direkt följd av riksdagens beslut kunde Samuel Levison och Sofia Mathilda Lindberg fullkomna sin samboförhållande med äktenskap. De blev först med att utnyttja den möjlighet som den nya lagen gav dem.

³⁵ Läser man prästeståndets protokoll i ljust av den samtida filosofin framstår de konservativa prästernas ståndpunkt som rätt självklar. På svenskt håll pläderade den tongivande filosofen Christoffer Jacob Boström för en statslära som låg i linje med de konservativa prästernas.

³⁶ Prästeståndets prot. 1862/63: 1, s. 388. Prosten Ljunggren uttryckte samma sak: ”Vi lagstifta dock ej för idealer, utan målet är väl att söka ordna de befintliga förhållandena, [så] att förvecklingar därav förekommas. Om staten och kyrkan vore skilda och staten redan hade stiftat den lag, som här är ifrågasatt; vad skulle kyrkan göra? Hon finge väl foga sig därefter och i överensstämmelse därmed ordna förhållandet på bästa möjliga sätt. Om detta sätt kunna nu olika meningar uppstå; de som anse de blandade äktenskapen okristliga, skulle vilja tillämpa kyrkotukten. Jag, som för min del anser sådana äktenskap kunna med gott samvete ingås, vill, att även kyrkan skall erkänna dem såsom tillåtliga.” Prästeståndets prot. 1862/63: 1, s. 402.

Argumenten för och emot De Geers proposition har en hel del bäring på vår egen debatt om nationell rättskultur och multikultur, och vi ska kort avsluta med två reflexioner.

Den första har att göra med de konservativa prästernas fasthållande vid den organiska och symbiotiska synen på stat och religion. I deras föreställningsvärld fanns det ett kristet samhälle som det gällde att slå vakt om. Detta samhälle skulle förverkliga en gudomlig kallelse och hade ett mål som sträckte sig bortom tid och rum. Även tanken att kristendomen var statens grund måste lagstiftaren respektera, och i den mån så inte skedde, ja då var statens förbindelse med religionen bruten. En modern åskådare må bli överraskad över att se det allvar med vilket de försvarade sina religiösa ideal. Samma sorts allvar finns idag inom de muslimska grupper, som vägrar uppge tanken att samhället skall styras enligt *sharia*. I ett genomsektulariserat land som Sverige framstår detta allvar som obegripligt, men är det i ett globalt perspektiv så särskilt uppseendeväckande?

Genom samhällsutvecklingens egen gång kom den konservativa linjen att bli hopplöst föråldrad. Enhetssamhället var dömt till undergång i samma stund som man släppte in främmande trosbekännare som katoliker och reformerta. Ännu farligare för enheten i religion blev det när portarna öppnades för judar, kristendomens egen antites. Nu måste lagstiftaren handla med minimal hänsyn till traditionella religiösa uppfattningar och kyrkliga invändningar, men därigenom blev lagen överordnad religionen. Utvecklingen gick som två präster förespådade: Vi har fått ett problem; folk sambor utan att vi kan förhindra det och därför måste vi lösa deras rent legala problem på ett praktiskt sätt. Men hur praktisk och flexibel får lagen bli? När når vi den gräns då inga värden längre är gemensamma? Är, när allt kommer till kritan, våra relationer kontraktuella och tillfälliga, som de tenderar att vara idag? Fanns det – även i ett nutidsperspektiv – kanske trots allt ett korn av sanning även i den konservativa ståndpunkten modell 1862, som är värd att fundera över. Vart tog våra gemensamma värden egentligen vägen i den värld som brukar benämnas postmodernistisk?

